

i na njima zgrtao profite. Hoće li i ovo novo pozivanje na svetog Franju Asiškoga imati slične efekte, pokazat će budućnost. No bez obzira na veću ili manju vjerojatnost te pretpostavke, ovo pozivanje im služi na čast, jer ih svrstava među mislioce lijeve orijentacije koji odlučno odbacuju svako nasilje i rat kao sredstvo za rješavanje društvenih problema.

I. Kuvačić

Paul Connerton

KAKO SE DRUŠTVA SJEĆAJU

Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2004., 171 str.

Pamtimo li dugo, što pamtimo i "pamti" li nacija, to su pitanja koja su u nekoj mjeri određivala tijek događanja uoči ratnih sukoba, a često znatno utjecala na ratna događanja i traumatične sudbine pojedinaca i cijelih skupina. Koliko je kolektivni imaginarij južnoslavenskih naroda bio opterećen povijesnim nepravdama, pobjedama i/ili porazima i kako se to reflektiralo na noviju povijest ex-jugoslavenskih prostora? Knjiga koju želimo prikazati na ta pitanja ne odgovara na neposredan način, ali detaljnim iščitavanjem štiva moguće je približiti se odgovorima na prethodna pitanja. Stoga smo u uvodu i postavili pitanja koja zadiru u "našu" socijalnu zbilju i ne tako davne ratne sukobe i njihove posljedice. Pratimo stoga pisanje P. Connertona da bismo pokušali doći do odgovora na uvodna pitanja/dvojbe. Autor ističe značenje kontrole pamćenja, koja utječe na hijerarhijske strukture i količinu moći koju posjeduju "ključari" povijesnog pamćenja. Događaji na koje se želimo referirati, mislimo na sada već bivšu "jugoslavensku priču", samo to potvrđuju. Političke garniture koje su devedesetih u Hrvatskoj (i u nekim drugim republikama) osvojile vlast, pokušale su medijsko-političkim akcijama i pritiscima izbrisati pamćenje pojedinaca i lišiti ih prava na sjećanje. Sjećanja koja su bila povezana s javnom scenom bivšeg poretka bivaju potisnuta i proskribirana, a nosi-

oci tih pamćenja i sjećanja su označavani kao nostalgičari različitih provenijencija. Connerton o tome piše: "Usprkos neovisnosti od društvenog pamćenja, postupci povijesne rekonstrukcije mogu na razne načine otuda primati usmjeravajuće poticaje, a zauzvrat kadri su značajno oblikovati sjećanje društvenih grupa. Osobito ekstreman slučaj takva uzajamnog djelovanja pojavljuje se kad se državni aparat navodi da građane ustrajno lišava njihova pamćenja" (23). Totalitarni i autoritarni sustavi nastoje ukloniti ili zabraniti sve pisce, filozofe i znanstvenike koji su alternativa realnoegzistirajućem poretku. Stoga, autori poput Solženjicina imaju iznimno značenje jer su svjedoci socijalne zbilje izvan krutih i stereotipnih ideoloških objašnjenja te stvarnosti. Društveno sjećanje je sustavno proučavao Maurice Halbwachs, pa ga Connerton navodi u ovoj knjizi. Različite pripadnosti i sukladni im oblici socijalne interakcije, poput pripadnosti srodničkim i vjerskim grupama, te klasno udruživanje, omogućuju pojedincima da zadobiju, lokaliziraju i prikupljaju svoje sjećanje. Sjećanje koje koristimo u komunikaciji povezano je s cijelim ansamblom sjećanja grupe, što (opet uključujemo naše sjećanje na rat) osobito dolazi do izražaja u "gustom" povijesnom vremenu, kad je homogenost na jednom prostoru (često vrlo segmentirano) dostigla visok stupanj. Pritom se događa i rekonstrukcija sjećanja, koje se u toj homogeniziranoj i emocijama prezasićenoj atmosferi, često pretvara u "zna se" sjećanje o pripadnicima druge grupe kao "istima i uvijek takvima". Pojedinčeva sjećanja su bitno obilježena njegovom grupnom pripadnošću pa će pripadnici različitih religijskih, klasnih, profesionalnih, rodni ili nacionalnih skupina na osobit način percipirati ili memorirati neke događaje. U slučaju Hrvata i Srba postoje upravo grupno obilježene i teško premostive razlike u interpretaciji nedavnih ratnih sukoba. Socijalizacijske naslage, mitovi prošlosti, izrazito nacionalno impregnirana konstrukcija socijalne zbilje, čine velike teškoće prilikom sjećanja tih nacionalnih skupina na protekle događaje. Da bi se društvo sjećalo, potrebna je predaja pomoću koje stariji prenose znanja i "znanja" mlađim generacijama. U seoskom društvu upravo djevoti i bake najviše prenose sjećanja grupe na mlade pripadnike zajednice. U drugom poglav-

lju knjige autor analizira značenje i ulogu komemorativnih ceremonija u životu zajednice/društva. Nacional socijalizam je osobito favorizirao različite festivale koji su trebali promicati tu ideologiju. Tako autor navodi da je nacistima osobito važan datum bio 30. siječnja 1933. kad je Hitler došao na vlast. Svake sljedeće godine na taj dan, Hitler je držao govor u kojem je izvijestavao o stanju nacije, sve je to prenošeno putem radija, organizirana je bakljada, a osamnaestogodišnjaci iz Hitlerjugenda su demonstrirali lojalnost partiji. Bilo je još datuma koji su se slavili u Trećem Reichu. Dan nacionalne žalosti, preuzet iz Weimarske republike, posvećen je uspomeni na poginule u Prvom svjetskom ratu, obilježavan je 16. ožujka. Führerov rođendan se slavio 20. travnja paradom Wermahta kroz Brandenburška vrata, a ljetni solsticij 21. lipnja slavio se paradama SS-a i Hitlerjugenda. Mitovi su značajan segment rituala u nedemokratskim političkim sustavima, a mitske priče se pričaju u metafizičkoj sadašnjosti. Oni su mogući i u demokraciji, ali uz mogućnost kritičkog prevrednovanja, što je u predmodernim političkim porecima uglavnom isključeno. Uopće, po našem sudu, totalitarni i autoritarni poreci stavljaju jak naglasak na kolektivne rituale u kojima se treba potvrditi vladajuća i jedina politika i afirmirati kult Vođe. Osim njemačkog nacizma i talijanskog fašizma, takve obrasce interakcije vladajućih i sljedbenika postoje i u socijalizmu. Indikativni su u tom kontekstu primjeri Staljina, Tita, Mao Ze Donga i drugih vođa revolucije u socijalističkim režimima. Raspadom socijalizma i jačanjem etnonacionalizma u Istočnoj Europi sličnu ulogu imaju nacionalni vođe. Ipak, njihova karizma, a onda i kolektivne ceremonije koje su priređivane sa svrhom jačanja njihova političkog položaja nemaju više toliku snagu i značenje. Demokratski politički procesi, ma koliko prigušivani, onemogućavali su kolektivnu hipnozu i nekritičku potporu tim politikama i političarima. Demistifikacija politike i demitologizacija povijesnih događanja bitni su ciljevi rada znanstvenika društvenih i humanističkih znanosti. Svako ostajanje u kolektivnim ritualima i kolektivnim ceremonijama znači i bijeg od modernizacijskih procesa i pluralističkog društva. Ritualni su osobito vezani za religiju i tu se komemoriraju važniji događaji iz života

naroda i religijskih ličnosti. Događaji koji se unose u sjećanje naroda u Starom zavjetu su seoba pod vodstvom Abrahama u Egipat, otkrivanje Zakona na Sinaju, ulazak Židova u Obećanu zemlju i sl. Svi ti događaji zauzimaju značajno mjesto u kolektivnoj memoriji suvremenih Židova i u molitvama su prisutni kao znak sjećanja na povijest zajednice. Slične obrede nalazimo i u drugim velikim svjetskim religijama, osobito kršćanstvu i islamu. Post, molitva, Posljednja večera, Ramazanski post, Ramazanski bajram, sve su to rituali koji se obavljaju i podsjećaju sudionike na temelje tih učenja. Za razumijevanje funkcije rituala i mita važna je njihova simbolička poruka. Ritual i mit se strukturalno razlikuju. U čemu je ta razlika? Connerton slikovito pokazuje: "Mit može ispričati pjevač publici dok je zabavlja, ili roditelji djeci kao pouku, ili strukturalist pretpostavljenim čitateljima kao sklop suprotnosti. Recitirati mit ne znači nužno da će biti prihvaćen. Ono što pripovijedanje mita ne postiže, a što izvođenje rituala suštinski uspijeva, jest da publiže određuje odnos koji nastaje između izvođača rituala i onoga što oni izvode" (80). Rituali su specificirani i ponekad, a u nedemokratskim sustavima i često, opasno je ili barem neprilično prekršiti kodirane puteve ritualne kolektivne ceremonije. Istaknimo ovdje primjer štafete mladosti u socijalizmu, čije nošenje je značilo često i statusnohijerarhijsku poziciju nosioca, a eventualno odbijanje bi značilo socijalnu delegitimaciju toga pojedinca. Titov rođendan je pretvoren u ritualnu ceremoniju sa sletom na stadionu, što je trebalo simbolizirati homogenizaciju oko socijalističkog sustava vrijednosti i vođe revolucije. U postsocijalizmu, pokušaji slavljenja rođendana novih vođa nisu više mogli imati takav učinak i nisu se uspjeli pretvoriti u ritual i kolektivnu ceremoniju. Otvaranje društvenih procesa i kritičko prevrednovanje socijalističke ideologije i prakse, gdje su takvi obrasci socijalne interakcije vodstva i "naroda" bili itekako zastupljeni, nije pogodovalo njihovoj ponovnoj inauguraciji u "novom" vremenu. Autor dalje analizira strukturu rituala i ističe njihov performativni i formalizirani jezik. U jeziku rituala se najčešće susreću prokletstva, blagoslovi i zakletve, što je zapravo liturgijski govor. Jezik rituala smatra autor sličan je usmenom pjesništvu i narodnoj tradiciji pretočenoj u

folklor. Utoliko se može dobro uočiti veza između tradicijske kulture i socijalističke ideologije, a poveznica je upravo jaki naglasak na ritualu i kolektivnim ceremonijama. To je u nerazvijenim europskim društvima, koja su nekoliko desetljeća bila socijalistička, olakšalo prihvatljivost binarne optike interpretacije i konstrukcije socijalne zbilje u masama. Velike svjetske religije imaju svetkovine s posebnim ceremonijama, a posebnost i nedokučivost se štiti retorikom i jezikom koji nije dostupan masama. Autor o tome piše: "Množina svjetskih religija, naposljetku, označena je razdvojenošću profanog i religioznog jezika. Latinski u Katoličkoj crkvi, hebrejski u židovskoj, vedski sanskrt u hinduskoj i arapski za muslimane, sve su to sveti jezici kojih se razlika od običnog jezika mora jasno izraziti" (99). U islamu se ceremonije pretvaraju u figurativno, pa i stvarno, nanošenje boli dok su katoličke ceremonije pune tihe uzvišenosti. Zašto su važne te komemorativne ceremonije? U njima zajednica obnavlja i kreira svoj identitet, te ga prenosi na mlade generacije. Prošlosti se mora dati smisao, pretočiti smisao u jasne, jednostavne i puku razumljive priče, a u tim pripovijestima važni su veliki uzori. Priča o velikim uzorima je stalno izvođenje kulta. Pritom su, osim vojskovođa i državnika, za kolektivne ceremonije prihvatljiviji proroci i vjerske vođe: Isus, Muhamed i drugi. Socijalistički su poreci imali razrađen sustav ceremonijalnog okupljanja u kojem je također postojao posebni jezik s dominantnim ideologemima (svojevrsnim mantrama) koje su ponavljane u tim posebnim prilikama. Iako su i tranzicijske političke garniture pokušale koristiti takvu retoriku i ceremonijalno sjećanje, sve je bilo drukčije nego u socijalizmu. Homogenizacija bez izrazite represije i bez višegodišnje tradicije nije imala priliku za uspjeh kao u prethodnom poretku. Komemorativne ceremonije su komemorativne u onoj mjeri u kojoj su izvedbene, a performativno sjećanje je tjelesno. Utoliko autor ove knjige pozornost posvećuje i tjelesnom društvenom sjećanju. Navike se tjelesno pamte. Iako se ne moramo sjećati kako i kada smo prvi puta zaplivali, navika plivanja je nataložena u našem tijelu. Sjedenje npr. u ceremonijama mora biti u suglasju s temeljnim porukama učenja pa se razlikuje sjedenje muškaraca i žena. Moć i položaj tijela (npr. po-

višeni položaj, ustajanje, klanjanje i sl.) pokazuju mjesto pojedinca u zajednici i na hijerarhijski ustroj same zajednice. Što su društva autoritarnija i zatvorenija, važniju ulogu imaju različite ceremonije pa i položaj tijela. I u ponašanju nosioca vlasti i reguliranju njegovih aktivnosti očitava se među ostalim strukturiranost društva i socijalna dinamika.

Knjiga P. Connertona razmatra sjećanje društvenih skupina i prijenos sjećanja budućim generacijama. U društvu koje prolazi tranziciju i liječi ratne rane, knjiga poput ove pomaže u razumijevanju i interpretaciji naših sjećanja, uz potrebu kritičkog prevrednovanja sadržaja kolektivne memorije. Sjećanje društva, tolerancija, humanizam i potpuno poštovanje osobnosti trebali bi ići zajedno. Smatramo da je u takvim teleološkim poveznicama smisao i značenje ove knjige.

Dragutin Babić

Nira Yuval-Davis

ROD I NACIJA

Ženska infoteka, 2004., 199 str.

Iako su žene oduvijek važni akteri nacionalne arene, ne samo zbog krucijalne uloge u biološkoj nego i u kulturnoj reprodukciji nacije, većina dominantnih teorija nacija i nacionalizma ignorira ili minorizira rodne odnose. Nira Yuval-Davis, profesorica na rodnim i etničkim studijima, *University of Greenwich* u Londonu, izraelska disidentica i članica-utemeljiteljica organizacija *Woman Against Fundamentalism* i *Women in Black*, istaknula je kako knjigom *Rod i nacija* nastoji poduprijeti *analitički projekt rodnog razumijevanja nacija i nacionalizma sustavnim ispitivanjem ključnih prinosa rodnih odnosa u ... nacionalnoj reprodukciji, nacionalnoj kulturi i građanskom statusu u naciji, kao i u nacionalnim sukobima i ratovima* (str. 14). Svaka od tih dimenzija detaljno je promišljena i potkrijepljena konkretnim primjerima koji ilustriraju načine kojima rodni odno-